

TRANSMILLIY KOMPANIYALAR TOMONIDAN SOLIQ TO‘LASHDAN BO‘YIN TOVLASH MASALALARI.

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi Magistranti

Erkaboyev Nuriddin Axmadjonovich

Annotatsiya: Mazkur tezisda transmilliy kompaniyalar tomonidan soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash va soliqning roli iqtisodiy tahlili, mamlakatimizga xorijiy investorlarini jalb qilishda soliqlarning roli bo‘yicha joriy qilinishi lozim bo‘lgan xorijiy tajribalar orqali taklif va tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: ikkiyoqlama soliqqa tortish, norezident, kelishuvlar, chet el investorlari, konvensiya, shartnomalar, konsullik legallashtiruv, dividendlar, foizlar, royalti, byudjet, soliq ma‘murchiligi, soliq salohiyati, soliq stavkasi, soliq tushumlari, soliq imtiyozlari, xorijiy investor..

Kirish. Transmilliy korporatsiyalarning (TMK) soliqqa tortilishi mavjud qizg‘in bahs-munozaralarga sabab bo‘ldi va keskin tanqidlarga sabab bo‘ldi so‘nggi yillarda fuqarolik jamiyatidan. Buyuk Britaniyada (Buyuk Britaniya), 2013-yil boshida namoyishchilar Starbucks filiallarini egallab olishdi. Internet va kompyuter kompaniyalari - lekin kompaniyalar ham kompaniyani soliq to‘lashdan bo‘yin tovlaganlikda ayblagan. Ko‘pchilik katta Qo‘shma Shtatlarda (AQSH) joylashgan boshqa sektorlardan bo‘lganlar chet elda deyarli hech qanday foyda solig‘i to‘lamaganlikda gumon qilinmoqda. 2011-yilda Argentina dunyoning Glensore kompaniyasini aybladi eng yirik tovar savdogar, soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash. 2013-yil bahorida soliq jannatlari faoliyati bo‘yicha keng ma‘lumotlar bazasini chiqarish ("offshore leaks") global munozarani yanada kuchaytirdi. J20 soliq jannatlari masalasini ko‘rib chiqmoqda. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot (OESD), ular soliq jannatlari qora ro‘yxatini o‘rnatish - bu, ammo, edi tez orada bo‘sh. 2011-yilda ular o‘z majburiyatlarini yangiladilar kuchli

ritorika bilan va yana bir qora ro'yxatni chiqardi. Hozirda J20 moliya vazirlari yana kelishuvga erishishga urinmoqda. 2013-yilda sa'y-harakatlarni faollashtirish bo'yicha bir qator dastlabki qarorlar qabul qilindi. TMKlarni soliqqa tortish. J20 ni qo'llab-quvvatlash uchun OESD e'lon qildi. Transmilliy kompaniyalarning xalqaro operatsiyalari oldida turgan muammolarni tushunish uchun asos yaratdi. TMKlar soliq majburiyatlarini minimallashtirish uchun turli yurisdiksiyalarda qanday qilib strategik joylashishini o'rganib chiqdilar. Asosiy e'tibor ko'pincha huquqiy va iqtisodiy jihatlarga qaratildi, transchegaraviy soliqqa tortishning nozik tomonlarini o'rgandi. 20-asrning ikkinchi yarmida TMK soliq strategiyasining muhim jihati bo'lgan transfer narxlariga ilmiy e'tibor kuchaydi. Kompaniya ichidagi operatsiyalarning murakkabliklarini, foydani o'zgartirishni va qulay soliq natijalariga erishish uchun transfer narxlarini manipulyatsiya qilishni o'rganib chiqdi. 1990 va 2000-yillarda TMKlarning soliq to'lashdan bo'yin tovlashiga chek qo'yishda huquqiy va me'yoriy-huquqiy bazalar samaradorligini tahlil qilish bo'yicha ilmiy sa'y-harakatlar kuchayganiga guvoh bo'ldi. Tadqiqotchilar ikki tomonlama soliqqa tortish shartnomalarining ta'sirini baholadilar, soliq jannatlari va offshor markazlarning rolini o'rgandilar va OESDning baza eroziyasi va foydaning o'zgarishiga qarshi kurash (BEPS) kabi xalqaro tashabbuslarni tanqidiy ko'rib chiqdilar. Korporativ axloq va ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'liq tashvishlar e'tiborga sazovor bo'lganligi sababli, olimlar agressiv soliq rejalashtirish bilan shug'ullanadigan TMKlarning axloqiy jihatlarni o'rganishni boshladilar. Tadqiqotlar manfaatdor tomonlarning kutishlari, soliq mutaxassislari duch keladigan axloqiy mulohazalar va mas'uliyatli soliq amaliyotlarining korporativ obro'ga va KSMga potensial ta'sirini o'rganib chiqdi. Olimlar TMKlar tomonidan soliq to'lashdan bo'yin tovlashning aniq holatlarini chuqur tahlil qilish bilan empirik tadqiqotlar katta o'rin tutdi. Ushbu tadqiqotlar soliq to'lashdan bo'yin tovlash amaliyotiga ta'sir etuvchi omillar to'g'risida miqdoriy tushunchalar berdi va agressiv soliq rejalashtirishning iqtisodiy motivlari va oqibatlarini tushunishga qimmatli hissa qo'shdi. Global iqtisodiyotni raqamlashtirish bilan birga, olimlarning e'tibori raqamli biznes tomonidan qo'yilgan muammolarga

qaratildi. Tadqiqotchilar onlayn tranzaksiyalar natijasida yaratilgan qiymatni qo'lg'a kiritishda an'anaviy soliq tizimlarining nomuvofiqligini o'rganib chiqdilar. Adabiyotlarda raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlarini hal qilish uchun yangilangan soliq reglamentlari zarurligi ta'kidlangan. Yaqinda Starbucks va Apple kabi mashhur kompaniyalar daromad solig'i to'lamasligi ma'lum bo'lgach, yaqinda ommaviy axborot vositalarining e'tiborini tortdi. Dunyodagi eng yirik tovar sotuvchisi Glensorening ishi ko'p millatli kompaniyalarning soliq to'lashdan bo'yin tovlashi rivojlanayotgan mamlakatlarga ham ta'sir qilishini ko'rsatadi. Soliq muammolari va soliq jannatlari tomonidan o'ynagan zararli rol hozirda qat'iydir xalqaro siyosat kun tartibiga qo'yildi. Transmilliy kompaniyalar o'z tranzaksiyalarining mamlakatlararo tabiatidan, shuningdek, bo'shliqlar va qarama-qarshiliklardan foyda olish uchun bir qator usullardan foydalanadilar. Soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash va undan qochishga jalb qilingan mamlakatlarning soliq qonunchiligida. Transfer narxlari va kompaniyalarning turlicha munosabati qanday tasvirlangan mamlakatlar "ikki marta soliq solmaslik"ga olib kelishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish uchun turli yondashuvlar mavjud, ammo takomillashtirilishi kerak. Bu transfer narxini belgilash qoidalari, shaffoflik talablari (masalan mamlakat bo'yicha hisobot sifatida, "benefitsiar mulk" ma'lumotlarini taqdim etuvchi markazlashtirilgan registrlar) va chegirmalarni cheklash; kabi oldini olish choralari qora ro'yxatlar, ikki tomonlama soliqqa tortish bo'yicha kelishuvlarni suiiste'mol qilishni bartaraf etish (masalan, shartnoma xarid qilish"); yoki ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda soliqlarni ushlab qolishdan kengroq foydalanish. Joriy transfer bahosining ulkan kamchiliklarini hisobga olgan holda tizimida "unitar soliqqa tortish" shaklidagi tizimni yanada o'zgartirish zarur o'ylab ko'rgan va sinovdan o'tgan.

Umuman olganda, kompaniyalar va tadbirkorlik faoliyatini soliqqa tortish davlatlar uchun qiyin vazifadir. Kompaniya foydasining ulushini soliqqa tortish aniq oqilona bo'lsada, bu unchalik aniq emas aynan nima soliqqa tortilishi kerak yoki soliqqa tortilmasligi kerak. Shu jumladan, masalan, qaysi xarajatlar chegirib tashlanadi degan savol soliqqa tortiladigan foydadan. Muammo tufayli yomonlashadi boylik endi

fabrikalar kabi moddiy boyliklar bilan emas, balki intellektual mulk huquqlari kabi nomoddiy narsalar bilan ham qattiq bog'langanligi haqiqatdir. Soliq solishning qiyinchiliklari har qanday transmilliy tadbirkorlik faoliyati bilan ko'payadi. Ikki xil davlatda faoliyat yuritayotgan kompaniya bo'lsa, uni aniqlash oson emas. Qaysi davlat foydani soliqqa tortish huquqiga ega. Bu bosh kompaniya joylashgan mamlakat? Yoki bu filiali haqiqiy biznes bilan shug'ullanayotgan mamlakat? Faoliyati endi oson kuzatilishi mumkin bo'lgan zavodlar bilan bog'lanmagan, balki mumkin bo'lgan zamonaviy biznes shakllari haqida nima deyish mumkin? Bunday savollarga aniq javob bo'lishi mumkin emas, agar boshqa hech qanday sababga ko'ra, barcha davlatlar o'zlarining manfaatlarini ko'zlab, soliqqa tortish huquqini himoya qilishda oqlanadilar fuqarolar. Har holda, ba'zi javoblar keyin taklif qilinishi mumkin. Birinchi navbatda texnika va shartlarga diqqat bilan qarash korporatsiyalar bugungi kunda soliqlardan qochish va undan qochish uchun foydalanadilar va ularning soliq yukini minimallashtirish kerak bo'ladi. Bir xil ko'p millatli guruh tarkibidagi korxonalar o'rtasidagi bitimlar uchun adolatli narxlarni aniqlash. MNClar daromadlarni past soliq solinadigan yurisdiksiyalarga o'tkazish uchun transfer narxlari manipulyatsiyasi bilan shug'ullanishi mumkin, bu esa haqiqiy iqtisodiy faoliyat sodir bo'lgan mamlakatlarda soliqdan qochish va daromadlarni yo'qotishdan xavotirlanishga olib keladi. MNClar tomonidan soliq qoidalaridagi bo'shliqlar va nomuvofiqliklardan foydalangan holda foydani sun'iy ravishda past yoki soliqqa tortilmaydigan joylarga o'tkazish uchun foydalaniladigan strategiyalar. BEPS amaliyoti mamlakatlarning soliq bazasini yemirishi mumkin, bu esa soliq organlariga iqtisodiy faoliyat olib boriladigan joylarda foyda soliqqa tortilishini ta'minlashda qiyinchiliklar tug'diradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, transmilliy kompaniyalar tomonidan soliq to'lashdan bo'yin tovlash va soliqqa tortishning rolini ilmiy tadqiq qilish yillar davomida rivojlanib, global iqtisodiy dinamikadagi o'zgarishlar, tartibga solish tashabbuslari va jamiyat kutganlarini aks ettiradi. Adabiyot qonunchilik asoslarini dastlabki tekshirishdan axloqiy mulohazalar, ommaviy axborot vositalari ta'siri va raqamlashtirish bilan bog'liq

muammolarni chuqur tahlil qilishgacha yetdi. Kelajakdagi tadqiqotlar global voqealarning ta'siri, so'nggi tartibga solish islohotlarining samaradorligi va xalqaro biznes amaliyotining rivojlanayotgan dinamikasi kabi paydo bo'lgan muammolarni hal qilishni davom ettirishi kutilmoqda. Ushbu davom etayotgan ilmiy ma'ruza siyosiy qarorlar haqida ma'lumot berish, axloqiy korporativ xulq-atvorni rivojlantirish va yanada adolatli va shaffof global soliq landshaftini rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Xulosa va takliflar.

Transmilliy kompaniyalar tomonidan soliqqa tortish hukumatlar va jahon iqtisodiyoti uchun qator muammolar va muammolarni keltirib chiqaradi. Transmilliy kompaniyalar tomonidan soliqqa tortish bilan bog'liq asosiy masalalar bo'yicha qisqacha takliflar: Xalqaro hamkorlik va OECD ning BEPS loyihasini amalga oshirish bo'yicha bo'shliqlarni bartaraf etish, transfert narxlari qoidalarini kuchaytirish va soliqqa tortish bazalarining eroziyasini oldini olish uchun himoya qilish. Adolatli va keng qamrovli soliq shartnomalari bo'yicha muzokaralar olib borish uchun mamlakatlar o'rtasida muvofiqlashtirishni kuchaytirish, ikki tomonlama soliqqa tortish holatlarini minimallashtirish va nizolarni hal qilish mexanizmlarini taqdim etish. Shaffoflikni oshirish, axborot almashinuvi bo'yicha kelishuvlar va oldini olish choralari milliy va xalqaro soliq qoidalariga kiritish tarafdori. Transfer narxlari qoidalarini kuchaytirish, taqqoslanadigan nazoratsiz narx usullaridan foydalanishni rag'batlantirish va manipulyatsiyani oldini olish uchun mustahkam hujjat talablarini ta'minlash. Raqamli iqtisodiyotni soliqqa tortish bo'yicha konsensusni ishlab chiqish uchun xalqaro hamkorlikni rag'batlantirish, MNSlar har bir yurisdiksiyada yaratilgan qiymat asosida o'zlarining adolatli ulushlarini qo'shishlarini ta'minlash. Zaif ijro va past jazolar MNSlar tomonidan rioya qilmaslikni rag'batlantirishi mumkin. Soliqqa tortish mexanizmlarini kuchaytirish, qonunbuzarliklar uchun jarimalarni oshirish va butun dunyo bo'ylab soliq organlari o'rtasidagi hamkorlikni yaxshilash. MNKlarni o'z soliq to'lovlarini ixtiyoriy ravishda oshkor qilishga undash, jamoatchilikka hisobot berish tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va ishonchni mustahkamlash uchun soliq to'lovlari bo'yicha muloqotni

kuchaytirish. Ushbu takliflarni ko'rib chiqish hukumatlar, xalqaro tashkilotlar va MMKlarning o'zlaridan birgalikdagi talab qiladi. Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va adolatli va shaffof soliqqa tortishni ta'minlash o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash global iqtisodiyotning barqarorligi va barqarorligi uchun juda muhimdir.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi- Toshkent: G'afur G'ulom nashriyot uyi
2020.- 640 b.

Soliq qo'mitasi ma'lumotlari. www.soliq.uz.